

ЛЕКСИКО – СЕМАНТИЧНІ РОЗРЯДИ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 14

УДК 811.161.2'367.622;

Грицаєнко Л. Лексико-семантичні розряди невідмінюваних іменників у сучасній українській мові; 7 стор.; кількість бібліографічних джерел -14; мова українська.

Анотація. У статті досліджується функціонування невідмінюваних іменників у складній мовній системі (лексико-семантичних розрядах), аналізуються різні погляди щодо лексичної структури сучасної української мови. Мова розглядається як динамічна інформаційна система, простежується виникнення аббревіатур на сучасному етапі та їх використання у мовленні.

Ключові слова: аббревіатури, лексика, лексичний склад української мови, лексико-семантичні розряди, лексико-семантичні одиниці, невідмінювані іменники, незмінні лексеми.

Resume. The article focuses on the functioning of the non – declined nouns in the complicated language system (lexico-semantic categories). Various views concerning the lexical structure of Modern Ukrainian are analyzed. The language is viewed as a dynamic informational system, the emergence of abbreviations is traced at a present-day stage of their usage in speech.

Key words: abbreviations, lexis, Ukrainian vocabulary, lexico-semantic categories, lexico-semantic units, non- declined nouns, invariable lexemes.

“Спочатку було Слово...” [1, 111]. Саме воно несе в собі таїну віків, у ньому зберігається генетичний код народу, його менталітет. “Адже мова не лише забезпечує потреби спілкування, а й виявляє спосіб мислення, світобачення, світосприйняття її носіїв. Отож хочеш пізнати мову народу – пізнай життя народу, вивчи його історію й культуру...” [6, 94]. У мові, у слові відображається політичний, економічний, культурний розвиток як суспільства в цілому, так і мовної особистості, індивідуальності зокрема. Тому важливим є вивчення лексичної системи як в діахронічному аспекті (в період історичного розвитку), так і в синхронному – функціонування мови на сучасному етапі.

Лексикологія – розділ мовознавства, що “досліджує словниковий склад мови з погляду походження (слово питоме, тобто створене на рідному ґрунті, чи іншомовне), з історичної точки зору (слово сучасне чи застаріле), у плані вживання (слово активного чи пасивного запасу)” [12, 38].

Завданням роботи є дослідити функціонування незмінних лексем у підсистемах сучасної української мови (у лексико-семантичних розрядах), зокрема невідмінюваних іменників, які утворились як на власне українському ґрунті, так і запозичені з інших мов, а також простежити виникнення новостворів – аббревіатур на сучасному етапі та їх використання у системі мови.

Джерельною базою дослідження є “Великий тлумачний словник сучасної української мови”, “Новий тлумачний словник української мови” та словники іншомовних слів за редакцією О.С. Мельничука і Л.О. Пустовіт.

Лексичний склад української мови – це складна функціональна система, яка включає в себе цілий ряд підсистем залежно від зв'язків між словами як формальних, значенневих, генетичних, так і “за ди-

ференційними ознаками, узагальненими на основі характеру їх функціонування” [11, 184]. А.П.Гриценко відмічає: “підставою для функціональної диференціації лексики української літературної мови виступають три основні типи ознак: 1) сфери вживання; 2) співвідношення активного і пасивного словникового складу в лексичному фонді; 3) стилістичні засади вживання слів у різних формах комунікативної діяльності” [11, 184]. Мовознавець виокремлює такі підсистеми: 1) за сферою вживання: загально-вживана і спеціальна лексика (діалектна, термінологічна, професійна, жаргонна і арготична); 2) за частотою вживання: активна та пасивна (історизми, архаїзми, неологізми); 3) за стилістичним функціонуванням: розряд міжстильової та стилістично забарвленої лексики.

Аналізуючи динамічний процес розвитку української мови, О.Д.Пономарів до активного складу відносить слова повсякденного вжитку, а також ті, “що вживаються в різних галузях науки, мистецтва, виробництва і зрозумілі тільки окремим верствам населення” [12, 64], а до пасивного – неологізми і застарілу лексику (історизми, архаїзми). За функціонуванням лексико-семантичних одиниць у стилі мовознавець поділяє слова на дві великі групи: “До першої належать ті, які вживаються в усіх стилях (стилістично нейтральні), до другої – слова, використовувані лише в окремих стилях чи одному з них (стилістично забарвлені). До слів “вужчого стилістичного призначення” належать книжна, розмовна, просторічна лексика, терміни, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, діалектизми [12, 71].

М.Г.Зубков поділяє словниковий склад сучасної української мови на “низку стилістичних шарів”: “... за сферами вживання й територією поширення а) загальнонародна лексика – діалектна, професійна, жаргонна; б) у межах загальнонародної лексики –

лексика літературної мови та просторіччя...

Функціонально-стильовий поділ лексики літературної мови передбачає виокремлення загально-вживаної (міжстильової) лексики та лексики, обмеженої певними сферами вживання і стилями (розмовної на протигагу книжній із поділом останньої на поетичну, публіцистичну, ділову, термінологічну)" [4, 71].

Кожна класифікація максимально характеризує складну структуру сучасної української мови, але, на нашу думку, найбільш реальну картину відображає функціональна диференціація лексики за А.П.Грищенком. Отже, за сферою вживання виокремлюється підсистема загальноновживаної (загальнонародної) лексики. Це найбільша лексико-семантична група. "До її складу належать слова, використовувані всіма носіями літературної мови незалежно від будь-яких додаткових соціолінгвістичних умов" [11,184]. Досліджуючи функціонування іменників у підсистемі загальноновживаної лексики, слід відзначити, що серед відмінюваних форм зустрічається значна кількість незмінних іменників: з французької мови: *ампула, аташе, ательє, безе, бра, бюро, галіфе, гофре, зеро, декольте, депо, доміно, драже, желе, журі, каберне, купе, лото, меню, метро, тюре, резюме, таксі, трюмо, факсиміле*; з італійської мови: *брутто, імпресаріо, казино, лото, піаніно, соло, тріо, фортепіано*; з іспанської мови: *какао, танго*; з німецької мови: *какаду, кольрабі*; з мови банту: *цеце*; з англійської мови: *ватерполо, віскі, диско, інтерв'ю, каное, кенгуру, колі, леді, мас-медіа, міс, місіс, пенальті, поло, регбі, рефери, шоу, хобі*; з латинської мови: *алібі, вето, кредо, соль (нота)*; з грецької мови: *алое, кіно*; з полінезійської мови: *табу*; з маорійської мови: *ківі* (тропічне плодове дерево, його плід); з турецької мови: *кафе*; з японської мови: *дзюдо (дзю-до), карате, кімоно*.

Мова – динамічна інформаційна система. Сучасний розвиток економіки, науки, техніки та сфери обслуговування населення зумовив виникнення таких складних слів, як: *телеательє, телеінтерв'ю, телекіно, телешоу, телеінтерв'ю, кіно-інтерв'ю, флеш-інтерв'ю* (дуже коротке інтерв'ю); *стереокіно, відеокіно; фотоательє, фотореле; термобігуді, електробігуді; електротабло; автомат-кафе, кафе-бар, кафе-морозиво; ток-шоу, шоу-бізнес, шоу-комплекс* і т. ін. Прикладом економічного розвитку та політичної домовленості є штучне утворення невідмінюваного іменника "*свро*" на позначення тимчасово безготівкової грошової одиниці Європейського Союзу, запровадженої в 1999 році [9, 438].

Значну групу загальноновживаної лексики становлять незмінні лексеми власне українського походження з префіксами *напів-, пів-*: *напівсклянки, піваркуша, півбиди, півбока, піввагона, піввіку, півдоби, півквартилу, півліктя, півмісяця, півнеба, півночі, півоберта, півобличчя, півока, півпальця, півпальчичі, півпроцента, півроку, півсвіту, півсела, півсили, півслівця, півслова, півставка, півстакана, півхати, півхліба, півціни, півшикури* і т. подібні.

Значно вужча підсистема – це лексико-семантична група спеціальної лексики, яка включає в себе

"терміни, що позначають поняття окремих конкретних галузей науки або техніки, об'єднуються у спеціальні термінологічні системи (термінології) з властивими їм закономірностями внутрішньої організації, взаємовідношень між відповідними номінативними одиницями"[11, 189]. У зв'язку з цим виділяють різні види термінології, наприклад: музикознавча (*адажжіо, алегрето, алегро, анданте, андантіно, арпеджіо, аріозо, бельканто, інтермецо, вібрато, глісандо-прийм* гри, коли пальці ковзають по клавіатурі або струнах музичного інструмента, *деташе* – видобування звуків на струнних смичкових інструментах плавними рухами смичка вгору або вниз, *кантрі* і т. ін.), фінансова (*авізо* – письмове банківське повідомлення клієнтові, *ажіо* – відхилення курсу цінних паперів від їхньої номінальної вартості в бік перевищення, *а-конто* – платіж, що його здійснює імпортер на рахунок експортера, *альпарі* – відповідність курсу валюти номіналові, *бордеро* – витяг з бухгалтерських документів, *дамно* – збиток від продажу цінних паперів, *дизажжіо* – відхилення в бік зменшення ринкового курсу валюти, *жиро* – надпис на векселі, *жирокопто* – поточний рахунок, *інкасо* – одержання банком грошей за дорученням клієнта, *камбіо* – вексель, позиковий лист). Термінологією, пов'язаною з певною системою знань, галуззю науки, володіють люди певного виду діяльності. Отже, підсистема професіоналізмів включає в себе підсистему термінів, а також частину загальноновживаної лексики, характерної для певної професії. Так, у спорті назви видів боротьби, втративши ознаку обмеження, ввійшли до розряду загальноновживаної лексики: *айкіддо, авторалі, дзюдо (дзю-до), карате, кунгфу (кун-гфу, кунфу, кун-фу), поло, регбі, спортлото, теквондо*; термінами залишились такі незмінні лексеми: *асо* (тренувальний бій двох спортсменів у боксі та фехтуванні), *бенді* (хокей з м'ячем на льоду), *дегаже* (вид атаки у фехтуванні), *джюджитсу* (японська боротьба, що базується на використанні різних прийомів самозахисту та нападу без зброї), *плей-оф* (спортивні змагання, програв у яких означає вибування з них).

До підсистеми спеціальної лексики за ознакою обмеженого вживання відноситься діалектна. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зафіксовані такі невідмінювані діалектизми: *касіно* (казино) [3, 419], *люби-мене* (незабудка) [3,498], *простибі, простибіг* (милоstinя) [3,988], *параллі* (парасолька)[3,705], *псевдо* (псевдонім) [3,1001]. При однаковому поясненні лексичного значення до різних лексико-семантичних груп належить слово "*конто*". У Новому тлумачному словнику української мови у 4-х томах це слово відноситься до діалектної лексики: "*Конто, невідм., с., зах.* Рахунок. *Тепер я також мав конто в друкарні.* (І.Я. Франко)"[7,2,316]; а у Великому тлумачному словнику сучасної української мови – "*конто*" – фінансовий термін [3, 450].

Характеризуючи функціональну систему лексики за частотою використання слів, розрізняють активний склад (*авто, ательє, желе, какао, кафе, кіно, кофе, меню, метро, піаніно, тюре, радіо, рагу,*

спазети, фортепіано і т. ін.) і пасивний. До останнього належать історизми та дві антонімічні групи: неологізми – архаїзми. Ці підсистеми відображають динаміку розвитку суспільного прогресу, реальну картину часу: майбутнього та минулого, відзеркалюючись у сучасному суспільстві. Неологізми виникають постійно у зв'язку із соціальними, політичними та економічними змінами, на які відразу реагує преса, радіо, телебачення. Великий потік інформації вимагає створення нових, чітких, лаконічних форм, які б максимально акумулювали зміст нового поняття, явища, наукового відкриття. Тому в наш час все більшого мовленнєвого використання набувають абрєвіатури. Інформаційний простір засвоює нові лексико-семантичні одиниці, з яких одні переходять в активну лексику, втрачаючи ознаку обмеженого вживання (АРК, ЄІБ (Європейський інвестиційний банк), ЄК (Європейська Комісія), ЄС, НБСЕ, ОБСЕ, ОВД, ООН, СОТ), інші, у зв'язку з історичним розвитком, "...з втратою ними номінативної актуальності" [11,192] – у архаїзми (ВЛКСМ, ДОСААФ, ГОЕЛРО, КПРС, РАТАУ, СРСР, ТАРС). Невідмінювані іменники – абрєвіатури дуже широко використовуються у публіцистичному стилі. Наприклад: "Нова ініціатива ЄІБ, підтримана ЄК та високо оцінена Європейською Радою, має назву "Інновація-2000" і фактично являє собою план дій з бюджетом від 12 до 15 млрд євро плюс 1 млрд євро – венчурний капітал для бізнесу, що працює у сфері інновацій." [3,25]. "Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЕ) бере свій початок з Народи з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ) країн-членів НАТО та Організації Варшавського договору (ОВД), яка була скликана у першій половині 70-х років минулого століття" [14,13]. "Зараз ОБСЕ об'єднує 55 держав – усі без винятку країни Європи, а також США, Канаду, азійські та закавказькі республіки колишнього СРСР. Серед світових держав світу з ОБСЕ співробітничать середземноморські держави – Алжир, Єгипет, Марокко, Ізраїль, Йорданія, Туніс, а також Японія, Республіка Корея, Таїланд та інші" [14,14]. "До підвищення ролі Організації в системі європейської безпеки схилилася і низка інших членів ЄС, особливо малі країни. На зустрічі міністрів закордонних справ країн НАТО в Осло у 1992 році учасники форуму заявили про свою готовність підтримання миротворчої діяльності під керівництвом НБСЕ та надання цій організації наявних ресурсів і досвіду Альянсу для виконання завдань її місії" [14,15]. "Слід зазначити, що ця спільна діяльність з кримських питань була успішно завершена після ухвалення Конституції України, Конституції АРК (Автономної Республіки Крим), в яких закріплено окремий статус АРК у складі України, зафіксовано створення автономних структур АРК та визначено відносини між ними та структурами центру" [14,15]. "Семінар було організовано у зв'язку, передусім, з терористичними актами 11 вересня 2001 року в Сполучених Штатах Америки та результатами саміту Ради Безпеки ООН, скликаного за ініціативою України у вересні 2000 року, де наша держава виступила з про-

позицією щодо розробки всеохоплюючої стратегії запобігання конфліктам" [14,17]. "Зустрічі ради Міністрів Європейського Союзу, що відбулися в Амстердамі та Гаазі (1997р.), не призвели до консенсусу щодо реформ, необхідних для розширення ЄС, оскільки південні країни ЄС (Греція, Іспанія, Португалія та Італія) наклали вето на зміни вимог" [13,3]. На сьогодні стає очевидним, що членство у СОТ (Світова організація торгівлі) є обов'язковою передумовою для налагодження окремою країною широким та ефективним міжнародним взаємозв'язків в сфері торгівлі" [10,5].

У зв'язку з реформою національної системи вищої освіти і входженням у травні 2005р. України в Болонський процес у професійному мовленні з'явилися нові абрєвіатури: БМ (блок модулів), ECTS (Європейська система перезарахування кредитів), ЗМ (змістовний модуль), ІКНМЗД (інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни згідно вимог Болонського процесу), ІРАЗМЕС (схема дій Європейського співтовариства для мобільності студентів університету), КМСОНП (кредитно-модульна система організації навчального процесу), СОКРАТЕС (програма академічної мобільності ЄС, що містить, зокрема, підпрограму ERASMUS), TEMPUS (програма транс'європейської мобільності для університетського навчання). Наприклад: "Зовнішнє оцінювання ECTS продемонструвало потенціал системи і Європейська комісія включила ECTS до своєї програми "СОКРАТЕС", зокрема до розділу I про вищу освіту ("ІРАЗМЕС)" [3, 186].

Серед пасивної лексики української мови зустрічаються слова вузького стилістичного призначення – історизми: ідальго (іспанський дворянин), кабальєро (лицар у середньовічній Іспанії), капо (наглядач барака в німецьких концентраційних таборах часів другої світової війни, якого призначали з числа в'язнів), півшага (монета вартістю половину шага), півшеляга (монета вартістю половину шеляга), а також застарілі лексико-семантичні одиниці: аз (стара назва літери "а"), буки (стара назва літери "б"), екстемпорале (у дореволюційній школі – класна письмова вправа, яка полягає в перекладі російського тексту іноземною мовою без попередньої підготовки до цього), ери (стара назва літери "ь"), мисліте (стара назва літери "м"), парвеню (вискочка), піваршина, півзолото, півкопи (одиниця лічби грошей, що дорівнювала двадцяти п'яти копійкам). Застарілі слова – це категорія історично змінна, оскільки у мовленнєвому процесі лексеми можуть одне значення втрачати з часом, а нове набувати, наприклад: бакара (застаріле – азартна гра в карти, використовуване значення – вироби з цінного сорту кришталю, що виробляють у французькому місті Бакара), боа (застаріле – жіночий шарф з хутра або пір'я, використовуване значення – велика змія з родини удавів, що водиться в тропічних країнах).

Цікавим мовним явищем є прострічна лєсика, яка належить також до слів вузького стилістичного призначення і повністю реалізується у розмовному стилі, задовольняючи потреби спілкування людей у повсякденному житті. Лексико-семантичні

одиноці просторічної лексики функціонують у розмовному стилі, частково – у художньому, публіцистичному, епістолярному. Як в усному мовленні, так і в писемному, просторіччя, як правило, несуть емоційне навантаження, вражають свіжістю, експресивністю. В художніх та публіцистичних творах вони служать для передачі особливостей живого мовлення, для характеристики персонажів, для відтворення специфіки пейзажних картин та внутрішнього настрою ліричного героя.

У вірші І.Кульської “Посадка” для дітей дошкільного віку маємо поетичні зразки просторічної лексики:

*Розростеться з цибулини
Цибуляка в півкіло* [5, 57].

Мовознавець А.П.Коваль до просторічної лексики віднесла лише змінні іменники: *гарбузяка, капустаяка, редисяка, цибуляка* [5,57], однак Великий тлумачний словник сучасної української мови фіксує серед просторічної лексики невідмінюване слово “півкіло” [3,761], а також *галу-балу* (балаканина), *гулі, емансипі* (емансипована жінка), *жєк* (фіксується як дві паралельні форми: відмінювана – *жєк, -а* і невідмінювана, розмовна), *завклубом, кіло, ловє* (гроші), *півклунка, півста, півчарчини*.

Таким чином, у роботі “Лексико-семантичні розряди невідмінюваних іменників у сучасній українській мові” досліджується вживання та використання незмінних лексем у складній мовній системі,

аналізуються різні погляди щодо лексичної структури сучасної української мови. Розглянувши лише декілька аспектів функціонального поділу словникового складу української мови, ми з’ясували, що відсутність єдиної чіткої класифікації у мовознавстві пояснюється, в першу чергу, особливістю функціонування лексико-семантичних одиниць, тобто проникненням їх у різні комунікативні сфери; по-друге, відсутня чіткість у формуванні підходів, критеріїв, ознак щодо поділу лексики на розряди, групи і т. ін.; по-третє, лексичний склад – це динамічна інформаційна система, яка постійно перебуває у розвитку і тісно взаємодіє із процесами в житті суспільства.

Потребує вивчення таке цікаве мовне явище, як утворення абrevіатур, адже наша мова належить до флективних, але у наш час активізувався процес утворення словоскорочень. У роботі простежується виникнення нових абrevіатур, їх використання у писемному мовленні та перехід з пасивної лексики в активну і навпаки; досліджено, що невідмінювані іменники, потрапивши у лексичний склад української мови, адаптуються до норм літературної мови, зберігаючи незмінною словоформу.

Лексичний склад української мови – це динамічна система, яка реагує на зміни в суспільстві, віддзеркалюючи культуру, суспільний прогрес народу. А тому питання проникнення, функціонування слів іншомовного походження, утворення від них похідних слів, різних типів абrevіатур потребує подальшого вивчення і дослідження.

Література:

1. Библия. Украинское библейское общество.– К., 1996. – X X XIV.
2. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / М.Ф.Степко, Я.Я.Болюбаш, В.Д.Шинкарук, В.В.Грубінко, І.І.Бабин; За ред. В.Г.Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – 384с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. – 1440 с.
4. Зубков М.Г. Українська мова: Універсальний довідник. – Х.: ВД Школа, 2004. – 496 с.
5. Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наукова думка, 1966. – 194 с.
6. Кононенко В.І. Рідне слово: Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. – К.: Богдана, 2001. – 303 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: В 4т. / Уклад.: В.Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 1998.
8. Словник іншомовних слів. / За редакцією О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 776 с.
9. Словник іншомовних слів. / За редакцією Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
10. Соловйов О. В. Позитивні і негативні аспекти приєднання України до Світової організації торгівлі // Економіка, фінанси, право. – 2001. – №5. – С.5-9.
11. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін. За ред. А.П. Грищенка. – 3-те вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439с.
12. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д.Пономарів, В.В.Різун, Л.Ю. Шевченко та ін. За ред. О.Д.Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001.– 400 с.
13. Резнік В. Розширення ЄС: східноєвропейський вектор (точка зору експертів Європейської комісії) // Економіка, фінанси, право., 2001. – №5. – С.3-5.
14. Храбан І. ОБСЄ і Україна – партнери взаємовигідні // Віче. – 2003. – №10. – С.13-18.

Грицаєнко Людмила Михайлівна — здобувач кафедри української мови УжНУ